

ПРЕВОД

А.Л. ШЕМЈАКИН*

НЕОСТВАРЕНИ ПРЕВРАТ: Српска емиграција, Црна Гора и Русија 1885-1887. г.

Почетак осамдесетих година представљао је бурно вријеме за нове независне државе на балканском простору. Елита ослобођених народа налазила се пред избором пута унутрашњег развоја: куда ићи и с ким ићи? Сучелила су се, а у неким случајевима буквално сукобила два приступа: један усмјерен на убрзану модернизацију (или вестернизацију) и други усмјерен на очување традиционалних вриједности уподобљених систему аграрног друштва. „Либералне идеје и традиција“ и њихова директна супротстављеност определијелила је историју Балкана до почетка Првог свјетског рата.

Она се најдраматичније испољила у Србији, послје Берлинског конгреса 1878. године, који јој је даровао независност. Кнез (од 1882. краљ) Милан Обреновић отворено је прешао на аустрофилски колосјек, везавши судбину земље и династије за Беч. На тај начин јасно је означио своју намјеру да Србију укључи у Европу. У октобру 1880. именован је кабинет прогресиста (напредњака) на челу са Миланом Пироћанцем, првим оригиналним српским западњаком, чиме је покушао да оствари скок „из балканског мрака на европску свјетлост“.

Јасно да тако јавно бачени изазов није могао остати без одговора. Тежње власти да „европеизирају земљу“ брзим коњичким скоком, тј. да „уведу у њу европску културу“ или „одмах угурају природни поредак српске државе у чисто европске нормe“, како су писали руски савременици,¹ изазвале су протесте опозиције, који су посебно били везани за Народну радикалну партију. Одричући универзални карактер пута у Европу и

* Аутор је научни савјетник у Институту за славистику и балканистику РАН.

¹ *Овсяный Н.Р.* Србија и сербы. СПб., 1898. С.90; *Кулаковский П.А.* Србија в последние годы // *Русский вестник.* 1883. № 4. С.762.

његове моделе, радикали су, на челу са Николом Пашићем, као свој главни задатак истакли заштиту српске самобитности коју су поистовјећивали са тек освојеном слободом. По свом спољнополитичком одређењу и цивилизацијском усмјерењу они су били чврсти русофили.

Оштри унутарсрпски конфликт завршио се фронталним сукобом - у јесен 1883. у источној Србији почела је Тимочка буна. Милан Обреновић је жестоко угушио оружани устанак и разбио Радикалну партију. Пашић и неколико десетина радикала побјегли су изван земље - у Бугарску и Црну Гору. Но, они никако нијесу намјеравали да положе оружје. Напротив, огорчење против „унутрашњих издајника“ само је порасло.

У годинама принудне емиграције (1883-1889) Никола Пашић је предузео најмање четири покушаја да подигне у Србији нови устанак и свргне краља Милана са пријестола.² Један од њих непосредно је био повезан са Црном Гором.

* * *

Пашић се директно обратио црногорском монарху за помоћ ради свргавања Милана Обреновића. Такав савјет дао му је познати руски слависта проф. В.И.Ламански у вријеме њиховог сусрета у Софији у љето 1884, јер, како је истицао, „руски цар њему у свему указује повјерење“.³ Хитри вођа српских радикала одмах је одреаговао и 12. августа упутио на Цетиње писмо свом старом (још од времена Херцеговачког устанка) пријатељу, војводи Симу Поповићу.⁴ Међутим, он није одговорио и чак је избјегао сусрет са Пашићем, док је овај био у посјети луци Бар – војвода, наине, није одобравао завјереничку дјелатност српских емиграната.⁵ Но, и без њега, контакт са књазом Николом био је успостављен. Зашто је црногорски монарх пристао на такве везе?

Овдје треба поменути у великој мјери необичан однос између влада у Београду и на Цетињу, који је био повезан са националним амбицијама књаза Николе. Као што је познато, он је и раније претендовао на доминирајућу улогу династије Петровић Његош у свим српским земљама. Али, у новим условима насталим на Балкану након Берлинског конгреса (који је ставио тачку свим ранијим надама у брзо ослобођење и уједињење Српства), његове претензије су још више порасле, што је

² Детаљније о њима види: *Шемјакин А.* Никола Пашић у емиграцији (1883-1889). Бугарска, Румунија, Русија // Никола Пашић. Живот и дело. Београд 1997, стр. 215-226.

³ Митрополит Михаило и Никола Пашић. Емигрантска преписка (1884-1888). Приредио А.Шемјакин. Београд 2004, стр. 57.

⁴ Архив Српске академије наука и уметности (даље – АСАНУ). “Pasic collection”. Бр. 14924/82.

⁵ Поповић С. *Мемоари*, Цетиње-Подгорица 1995. стр.343.

довело до појачаног супарништва српске и црногорске династије и заоштрених односа између двију држава.⁶ Томе је допринијела и њихова различита спољнополитичка оријентација. Курс Милана Обреновића ка савезу са Бечом био је примљен у Црној Гори као одрицање Србије од активне дјелатности на националном пољу, што је, такође, подстицало претензије књаза Николе на улогу јединог свесрпског лидера. Ради политичке противтеже свом српском сабрату, он је остао досљедан савезник Русије, сматрајући да једино уз помоћ Петрограда мала Црна Гора може бити у стању да реализује своје глобалне националне замисли. По ријечима руског дипломате А.И. Којандера, који је посјетио Цетиње у зиму 1884, „приврженост Русији и спремност да нам се слијепо повинује има за своју основу, осим историјске традиције, притајену наду сваког Црногорца да уз нашу помоћ оствари ослобођење и уједињење цијелог српског племена“.⁷

Којандер је у свему био у праву, осим у једном - сјајан умјетник и мајстор политичких интрига, наизглед увијек демонстрирајући непоколебљиву лојалност и оданост Русији, књаз Никола никако није био спреман да јој се „слијепо повинује“. Господар земље која је по територији и броју становника била једнака руском округу просјечне величине (9.000 квадратних километара, 165.000 људи), имао је своју посебну концепцију развоја односа са Петроградом, тачније - намјеру његовог искоришћавања, која се ни изблиза није слагала са мјерама балканске стратегије Русије. Но, подробније о томе мало касније.

Први, иако прикривен, судар Цетиња и Београда десио се убрзо по стицању њихове независности, када је 1882. Србија проглашена краљевином, а њен владалац краљем. Књаз Никола, човјек веома сујетан и љубоморан, осјетивши се увријеђеним, доживио је свечаности у Београду као удар на династију Петровић и на престиж црногорског књажевства. Но, тај акт (макар и симболичан) подвлачио је значај надмоћног положаја Србије. Сем тога „млади“ Обреновићи постали су „величанства“, а Петровићи-Његоши и представници те, много старије, династије остали су само „височанства“. Самољубива природа црногорског књаза није могла да прихвати такву „неправичност“. Зато је његова официјелна честитка Милану Обреновићу поводом стицања краљевске

⁶ Познати српски интелектуалац и бивши премијер Милан Пироћанац записао је у дневнику: ”у Цетињу и у Црној Гори не оптерећују себе посебно радом, тамо нема ни индустрије, ни сељачких газдинстава, ни крупне трговине, тамо једу цијеле године суво козије месо, но ипак дан и ноћ говоре о Душановом царству. То је за Црну Гору идеја - фикс, а све фикс-идеје су опасне.” (Пироћанац М, *Биљешке* приредила С. Рајић, Београд 2004, стр. 160 (запис од 25. фебруара 1885)

⁷ Архив внешней политики Российской империи (даље – АВПРИ). Ф. Политархив. Д. 1530 (1884 г.). л.б.

титуле садржала и слабо прикривену алузију да је он круну добио из руку Хабзбурговаца, плативши је одрицањем од активног националног рада. Ипак, до отвореног непријатељства између двију династија овога пута није дошло.

Међутим, оно је плануло релативно брзо, годину касније, после је удаје кнегиње Зорке, ћерке књаза Николе, за кнеза Петра Карађорђевића, унука легендарног Карађорђа и легитимног претендента на српски пријесто. У Београду је „цетињска свадба“ изазвала узнемиреност и била оцијењена као политичка замисао која је сугерисана државном тасту Русије, са циљем да се оствари свргавање аустрофила Обреновића у Србији. Разлог за такав закључак краљ Милан је налазио у погрешним процјенама намјера владе Александра III да се Петар Карађорђевић претвори у предводника њене политике. По информацијама из дипломатских кругова, Обреновић је био толико гњеван да је био спреман да одобри и предузме мјере уклањања црногорског књаза. Овај му је са своје стране одговарао истом мјером, настојећи да, што је могуће више, ослаби позиције српског монарха у сопственој земљи (истина не предвиђајући његово убиство)...

Погодну прилику за сличне интриге књазу Николи су пружили радикали који су бježали у Бугарску.

Цијело прољеће и лето 1885. они су се припремали за упад у Србију, који је био предвиђен за септембар. Унутар саме земље тихо врење није престајало, што је приморало краља Милана да крајем јула у западним окрузима (Ужице, Ваљево, Чачак, Рудник, Пожаревац) заведе ванредно стање. За емигранте то је био сигнал о спремности становништва на устанак, посебно у областима које се „граниче“ са Црном Гором. И они су се директно обратили књазу Николи: „Наступило је вријеме да се избави Србија од њене унутрашње несреће и истријеби сва унутрашња куга. Ако се овај повољан моменат пропусти, слједећи ће бити веома тешко дочекати, будући да је народ у Србији сада веома узнемирен и препун жеље да се ослободи од издајника. Ваша, чак и сасвим мала, помоћ даће народу храброст. Ако ваше величанство одобри прелазак у Србију 600-1000 наоружаних Црногораца, народ ће се показати побједником и бити у стању да сам ријеши своје унутрашње проблеме. Наш изасланик доставиће вам историјат овог важног посла.“⁸

Према извјештајима руских дипломата, у септембру су „започели преговори између српских емиграната у Бугарској и црногорског књаза по питању помоћи коју би Црна Гора могла да пружи Србији у случају

⁸ Народна Библиотека “Кирил и Методиј” – Български Исторически Архив (даље НБКМ – БИА). Ф.34. Арх.ед.8. Л.33-33 об.

устанка“.⁹ Као што видимо, књаз се сложио да је пружи, што потврђују и други извори.¹⁰

У то вријеме, 6. септембра, у Пловдиву је био извршен преврат, што је резултирало уједињењем Источне Румелије са Бугарским књажевством. Пуч је помрсио рачуне српским завјереницима, но они су ипак наставили грозничаве припреме за упад у Србију. Припреме су спровођене пропагандним мјерама. Никола Пашић и војвода Пеко Павловић обратили су се 15. септембра српском народу позивом: „устати и збацити јарам угњетача“, подвукавши да „ми прелазимо границу и идемо у помоћ нашој браћи...“¹¹ Исти мотив о брзом дејству био је садржан и у обраћању предсједника црногорске владе, војводе Божа Петровића: „Ми идемо у помоћ браћи и, ако други дио нашег народа остане према томе равнодушан, наша ствар ће бити осуђена на неуспјех.“¹² И тако је све ризиковано. Пашић је све ставио на коцку. Преостао је био да се учини само један корак о коме је он већ отворено говорио. Али, то му није пошло за руком. У посљедњем моменту упад у Србију био је одложен и у Цетиње је упућен хитан телеграм адресиран на Божа Петровића: „Не удовољавајте нашој молби, Никола.“¹³ Шта је то требало да значи?

Главни разлог одустајања емигрантских вођа од преласка српске границе био је у њиховом сазнању да је повољан моменат за побједоносну акцију већ пропуштен. У условима мобилизације српске војске, као одговор на „гажење“ услова Берлинског конгреса од стране Бугара и проношење сталних гласова о њеном скором уласку у Стару Србију (данашње Косово и Метохија), сваки покушај такве врсте носио би превише двосмислен карактер и представљао би нож у леђа својој националној ствари. У таквој ситуацији штаб завјереника на састанку одржаном 18. септембра ријешило је да причека са наступањем.

Коментаришући донијету одлуку Никола Пашић (у трећој по реду писменој поруци Божу Петровићу) писао је: „Првобитно сте добили писмо у коме смо вас извијестили да идемо у Србију да помогнемо браћи. Затим сте добили телеграм гдје смо тражили од Вас да не удовољите нашој молби... Ствар је у томе - објашњавао је он ову неубичајеност војводи - да смо принуђени да одложимо испуњење наших планова да не бисмо навукли на себе кривицу за издају. Нијесмо могли, нијесмо хтјели штетити светом дјелу, зато смо прекинули нашу борбу у крајњој линији до тог времена док не постане коначно јасно да ли се стварно

⁹ АВПРИ. Ф. Политархив. Д.434 (1886 г.). Л.263 об.-264.

¹⁰ Поповић С. *Мемоари*, стр. 344-345; Вуковић Г. *Мемоари*, Цетиње-Титоград 1985, Књ.2. стр. 173.

¹¹ Архив Србије. Ф. Милутина Гарашанина. Бр.837.

¹² НБКМ-БИА. Ф.34. Арх.ед.8. Л.32.

¹³ АСАНУ. Бр.11754.

Милан спрема да свети Косово, или су то само маневри који имају за циљ да сачувају његову тиранију. Ми смо - закључивао је Пашић - одложили наш подухват док се ситуација не разјасни...¹⁴ „Ако Србија буде ратовала - размишљао је он у другом писму - поступили смо правилно, не иступивши на почетку рата за Косово; ако не буде, можемо се лако вратити нашим замислима.“¹⁵

Ипак, до враћања овим идејама није дошло. Догађаји су се развијали веома брзо. Бугарске власти протјерале су српске емигранте из земље, а Милан Обреновић је, умјесто према Старој Србији, издао наређење за офанзиву на Софију. Све се измијенило...

* * *

Кратки српско-бугарски рат завршио се потпуним поразом Срба. При томе је у вријеме одлучујуће битке код Сливнице, када се тежиште војног успјеха колебало, краљ доживио нервни слом - одједном му се причинило да се у првим редовима противника који су нападали српске позиције налази... сам Пашић са својим војницима. Врховни главнокомандујући је бјежао; за њим је одступила цијела армија. „Нијесам хтио да ме Пашић и његови људи воде свезаног по Софији“ - правдао се касније. А овај се тада, ништа не сумњајући, скривао од румунске полиције у граду Тулча, код свог руског пријатеља, познатог емигранта, народњака и шурака писца В.Г.Корољенка, Василија Ивановског.

А на Цетињу су пажљиво пратили све перипетије српско-бугарског конфликта. Никола Петровић Његош злурадо је трљао руке, радујући се понижењу Обреновића. По његовом мишљењу, наступио је одавно ишчекивани повољни моменат за мијешање у српске послове.

Будући прекасно упознат са дубином ћорсокака у који је краљ сатјерао самога себе, Никола Петровић је обновио везе са српским емигрантима, који су се сада припремали у Румунији за наредну завјеру против омраженог монарха. Чинило се да је довољан само мали ударац да се режим Обреновића, који је сам себе дискредитовао, у потпуности сруши. Зато је и понудио поборницима „народне идеје“, како је писао руски посланик А.И.Персијани, „не само значајне суме него и двије хиљаде наоружаних људи који могу у случају потребе доћи у Србију и прихватити се учешћа у устанку“.¹⁶

Руски дипломата је знао о чему је ријеч. У јуну и у првој половини јула 1886. Пашић је боравио у Црној Гори. Књаз је у разговору с њим

¹⁴ Исто.

¹⁵ Пашић Н. *Писма, чланци и говори* (1872-1891). Приредили Л.Перовић и А.Шемјакин. Београд 1995, стр. 190

¹⁶ АВПРИ. Ф. Политархив. Д.434 (1886 г.). Л.205.

потврдио своју спремност за помоћ. При томе, по његовом казивању, он је желио „да помогне Србији, а не себи...“¹⁷ У завјеренички стан у Румунији 1. јула „у извидницу“ је дошао изасланик књаза Николе, војвода Гавро Вуковић. И, коначно, 9. августа гласник је тамо доставио 25.000 форинти за куповину оружја.¹⁸ „Из државне касе“ - прецизира у својим мемоарима Гавро Вуковић.¹⁹ У октобру су већ београдски радикали, од којих су многи тек недавно изашли из затворских ћелија, захваљујући амнестији, послали у Црну Гору свог представника Јована Џају, који је „не једанпут имао прилику да разговара са књазом“. По његовим сопственим ријечима, „при посљедњем сусрету, коме је присуствовао и Петар Карађорђевић, књаз Никола је изјавио да је у случају устанка у Србији он спреман да упути помоћ побуњеницима од 3 до 4 хиљаде људи под командом Марка Миљанова“.²⁰ Као што видимо, обим обећане помоћи је растао.

Ипак, најинтересантније је било нешто друго - књаз Никола је, прикривајући своја обећања као да иза њих стоји Русија, настојао да се представи у очима српских радикала само као извршитељ воље Петрограда. Разговор са Ј.Џајом закључио је обећањем: „Што се тиче новчаних средстава ради подршке устаницима, треба рачунати не само на њега него чак и на Русију.“²¹

И већ у новембру А.И.Персијани је телеграфисао у Министарство спољних послова: „Књаз црногорски ставио је до знања Радикалној партији да је наступило вријеме да се изазове преврат у Србији, који би био по вољи Русије. Књаз је обећао да ће подржати устанак људима и новцем и увјеравао да Русија неће одбити новчану помоћ...“²²

Пошто су прочитали тај телеграм, чиновници Министарства спољних послова су били благо пренеражени. Сам цар је на маргини документа написао: „Невјероватно!!!“ Наравно да је невјероватно. У то вријеме, пошто је руска влада у условима погоршања односа са Бугарском била крајње заинтересована за очување мира у сусједној земљи и у више наврата се изјашњавала против било каквих превратничких акција, усмјерених на свргавање бугарског режима, њен црногорски савезник, у њено име, стављао је до знања српским опозиционарима да Русија подржава њихове сумњиве „подухвате“. Владала је јавно, благо говорећи, неусаглашеност.

¹⁷ АСАНУ. Бр.11721 (Пашићеве биљежнице).

¹⁸ Вуковић Г. *Мемоари*, Књ.2. стр. 179; Митрополит Михаило и Никола Пашић. Емигрантска преписка... стр. 224; АСАНУ. Бр. 11721 (Пашићеве биљешке).

¹⁹ Вуковић Г. *Мемоари*, Књ. 2. стр. 179.

²⁰ АВПРИ. Ф. Политархив. Д.434 (1886 г.). Л.265-265 об

²¹ Исто, Л. 265 об

²² Исто, Д.22 (1886 г.). Л.99.

На част руској дипломатији, она је довољно брзо прозрела интригу књаза Николе. У достављеној на највише име високопокорној забиљешици од 18. децембра 1886. министар спољних послова Русије Н.К.Гирс констатовао је да „црногорски књаз Никола дјелује у овом случају противно не једанпут датим савјетима и скрива од нас своје замисли, рачунајући, свакако, да ће неизбежни нереди на Балканском полуострву у случају устанка у Србији принудити Русију да узме активно учешће у догађајима ради заштите како Црне Горе тако и противника књаза Милана“.²³ Другим ријечима, црногорски монарх је озбиљно претпостављао да ће Русија, стављена пред сигуран испровоцирани хаос у Србији, који се не би десио без његовог учешћа, бити принуђена да притекне у помоћ антиобреновићевским елементима на чијем је челу он, природно, видио себе. А тамо - у мутној води дипломатских игара - он се надао да пружи руку до српске круне. И зашто не, он је нешто раније желио да заузме бугарски пријесто, упражњен у августу 1886. последије оставке Александра Батемберга,²⁴ након чега су се његове амбиције смањиле, па је себе видио као књаза цијеле Македоније.²⁵

Да не би допустила да буде увучена у наредну балканску авантуру, руска влада је морала да доведе у ред свог савезника, који је застранио, што је и учињено у потпуно дипломатској форми преко њеног представника на Цетињу К.М.Аргиропула. Последије разговора са монархом, овај је послао у Министарство спољних послова телеграм који је написао својеручно краљ Никола Петровић. „Књаз је изјавио - подвукао је Аргиропуло - да није пружао подршку радикалима, нити другој партији, односећи се уздржано према свему што се тамо дешава. Користио се што више својим утицајем да би задржао свог зета од мјера против краља Милана. Он не мисли да би Срби били способни да изведу преврат у постојећим приликама. Моли вас да будете увјерени да он ништа не предузима што господар император не би одобрио.“²⁶

У Петрограду су могли да одахну са олакшањем – авантуру са непредвидивим последицама успјели су да спријече хитном интервенцијом. Ипак, без обзира на тако мирољубива и чак смирена увјеравања црногорског књаза, стварна његова улога у цијелој тој, за Русију нимало безбедној, интриги ни за кога у зидинама здања на Певчевском мосту није била тајна. Књаз Никола је обмањивао увјеравајући у свој тобоже уздржан однос према догађањима у Србији и око ње. То су потврдили

²³ Исто, Л.111 об.-112.

²⁴ Исто. Д.1535 (1886 г.). Л.3.

²⁵ Потапов Н.М. *Руски војни агент у Црној Гори*. Том II. Дневник. 1906-1907, 1912, 1914-1915. Приредио Р.Распоповић. Москва-Подгорица 2003, стр.153.

²⁶ АВПРИ. Ф. Политархив. Д.1534 (1886 г.). Л.100-101.

и његови недавни савезници - српски радикали. У јануару 1887. Персијани је писао Гирсу о свом сусрету са њима: „Ја сам пожурио да саопштим вођама Радикалне партије погледе императорског министарства на агитацију која се предузима у Србији против краља Милана и разочарао их у вези са сарадњом коју су очекивали од стране црногорског књаза. Посљедњим обавјештењем - завршавао је дипломата - радикали су били крајње изненађени, јер је оно било супротно са изјавама како емигранта Пашића тако и професора Џаје, који је имао прилику да се лично види са књазом Николом и који их је подстицао да, што је могуће брже, приступе акцијама.“²⁷

Сам Пашић и Џаја већ су у децембру 1886. тачно знали позицију Русије. Упад у Србију - како из Румуније, тако и из Црне Горе - био је оштро условљен „разрјешењем бугарског спора“.²⁸ То јест, Руси су Пашићу у вријеме његовог пута у Москву и у Петроград у новембру савјетовали „да причека, док се ситуација у потпуности не разјасни, док не постане потпуно јасно хоће ли почети рат или ће Бугарска сама испунити то што Русија од ње захтијева“.²⁹ Велики рат су тада, у прољеће 1887, очекивали многи. На то вријеме се оријентисао и лидер радикала. „Све живо очекује прољеће - писао је он - и полаже наде у громке ријечи православног словенског цара које ће донијети нови живот у словенском свијету.“³⁰

О томе је Џаја информисао књаза 11. децембра: „Радећи опрезно и посавјетовавши се са познатим личностима - писао је он - стекао сам убјеђење да Русији није по вољи да у Србији наступе борбе са страним утицајем и њиховим организацијама, док не буде ријешено бугарско питање.“ И даље - сада већ не без прикривених намјера да пецне монарха: „Увјерили смо се у то да наша првобитна намјера да извршимо преврат што је могуће брже, намјера за коју је Вашем величанству било угодно не само да мени изјави своју сагласност него и пренесе увјеравања да ће и Русија одобрити покрет не слаже се са извјештајима које смо добили у вези са сагласношћу Русије на то. Сложивши се да не идемо против жеље Русије, ријешили смо да одложимо предузимање коначних мјера до времена када будемо увјерени да им Русија неће бити противна.“³¹

Карактеристичан је коментар императора, на маргини извјештаја, преведеног на руски језик: „То писмо је сасвим разумно, а њихов поглед потпуно правилан...“

²⁷ Исто, Д.437 (1887 г.). Л.2-2 об.

²⁸ Митрополит Михаило и Никола Пашић. Емигрантска преписка... стр. 216.

²⁹ АСАНУ. “Pasic collection”. Бр.14924/85.

³⁰ Митрополит Михаило и Никола Пашић. Емигрантска преписка... стр. 216.

³¹ АВПРИ. Ф. Политархив. Д.434 (1886 г.). Л.273-273 об.

И тако је књаз Никола ухваћен од стране руских дипломата у „замјени теза“ и био принуђен да „одступи од свих војних припрема“.³² То је довело до свађе са зетом - Петром Карађорђевићем, који је активно учествовао у завјереничком покрету,³³ а сада се осјетио превареним. Управо у то вријеме код њега се родила сумња да у замршеним српским пословима таст игра своју игру, без обзира на сва увјеравања да тобоже помаже Србији, њему итд. Треба примијетити да су људи Петра Карађорђевића, у жељи да испровоцирају устанак у Србији, ишли чак даље од књаза Николе. Посебном непомирљивошћу одликовао се познати радикални првак, који је послје Сливнице побјегао на Цетиње, свештеник Милан Ђурић. Увјереност у скору побједу вјероватно му је давало то што је био родом из Ужица, „пограничног“ краја (уског парчета територије Санцака) са Црном Гором, куда су устаници првобитно планирали да се пробију.

Поп Ђурић, најповјерљивији човјек књаза Петра у Црној Гори, водио је преписку са српским емигрантима у Румунији. Припремајући преврат, они су се договорили о заједничкој акцији. Али, сада Ђурић није желио да чека, како га је савјетовала Русија, већ је настојао да што је могуће прије пређе границу и пробије се у Србију, без обзира на ризик да буде изолован. По свему судећи, за идеју о том сепаратном наступу залагао се и увријеђени и „отцијепљени“ од таста, кнез Петар.³⁴ У одреду Ђурића било је двјеста емиграната и других Срба приврженика династије Карађорђевића.

Вративши се из Русије, Пашић је узнемирено посматрао како његов стари ратни друг и колега у Главном комитету Радикалне партије, практично не скривајући се, припрема своју авантуру. Зазвонио је на сва звона, обавијестио о томе у Петрограду - Словенско благотворно друштво, и у Москви, митрополита Михаила.³⁵ На крају је послао пи-

³² Сачуван је још један извор, који показује не само факт него и циљ тих припрема. У 1894. години, када је Ј.Цаја био именован на службу у српски МИД, затражио је аудијенцију код краља Александра. На њој се “исповиједао” испривавши да су га “својевремено упутили у Црну Гору да тражи помоћ за радикалну партију, и да је тамо стварно био постигнут договор о слању из Црне Горе, два одреда ради упада у ужички округ, да би одатле почео устанак...” (Јовановић С. *Влада Александра Обреновића*, Књ 2// Сабрана дела Слободана Јовановића. Т.7. Београд 1990. стр. 19)

³³ Подробније о том в.: Ражнатовић Н. *О раду радикалске опозиције, кнеза Петра Карађорђевића и књаза Николе против режима краља Милана у Србији 1883-1889. године* // Историјски записи. Титоград 1966. Св.1. стр. 58-109; Живојиновић Д. *Краљ Петар I Карађорђевић*, Књ.1. Београд 1988. стр. 270-316; Шемякин А.Л. *Митрополит Михаил в емиграцији (вместе с Николой Пашичем против Милана Обреновича)* // Славянский альманах. (2002). М., 2003. стр. 123-125.

³⁴ Митрополит Михаило и Никола Пашић. Емигрантска преписка... стр.225.

³⁵ Исто, стр.148-150, 221

смо веома оштре садржине М.Ђурићу пријетећи му да ће у случају да одбије да одложи „самовољни упад“ испасти из игре.³⁶ На крају крајева, свештеник-ратник био је принуђен да се потчини вољи Петрограда: „Русијо, Русијо - стењао је горко - ти нам сметаш.“³⁷ Пред својим партијским друговима у Србији правдао се: „Браћо! Стварно ове јесени ја сам био спреман са двије стотине одличних Срба да дођем к вама да би ставили крај злу и нашу милу отаџбину ослободили од издајника. Ипак утицај разних околности омео нас је у испуњењу ваших и наших жеља. Али, увјеравам вас да је наш посао само одложен и зато спремајте се и даље - мудро и озбиљно...“³⁸

* * *

А како се „разријешо бугарски спор“, који је био само нежељено одуговлачење за емигранте? У фебруару 1887. у Рушчуку и Силистрији букнули су официрски немири против режима Стефана Стамбулова, који нијесу припремани без учешћа Руса. По свједочењу добро информисаног издавача А.С.Суворина, „за припреме бугарског устанка по посреднику Мих. Ник (Каткову) бугарским официрима дато је 100.000 рубаља“.³⁹ Никола Пашић је знао те официре-русофиле. И мисли се, свакако не случајно, да су се њихови лидери П. Грујев и А. Бендеров нашли крајем 1866. у Петрограду, практично у исто вријеме кад и он.⁴⁰ Због тога можемо претпоставити да је и он на неки начин учествовао у покрету. Али, немири су били угушени од стране Стамбулова, а ни истовремени упад у Србију није успио.

Крајем фебруара вођа емиграната је побјегао у Русију, гдје је остао до средине јула. Црногорски период његове превратничке епопеје се завршио, почео је нови – но, то је већ сљедећа тема.

Превод са руског језика
др Радослав Распоновић

³⁶ Исто, стр.223-227.

³⁷ АСАНУ. Ф. Јована Ристића. Инв.бр. XXXII/19. Сигн. 32/637

³⁸ Цит.по: Игњић С. *Народни трибун прота Милан Ђурић*, Ужице 1992. стр.82.

³⁹ Дневник Алексея Сергеевича Суворина. М., 1999. стр.306.

⁴⁰ Видјети: История внешней политики России. Вторая половина XIX века. М., 1997.